

TÜRK HUKUK ve KÜLTÜR TARİHÇİSİ URIEL HEYD: HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

As an Historian of Turkish Law and Culture Uriel Heyd:

His Life, Works and His Views

Prof. Dr. Ferhat Koca*

I. URIEL HEYD'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

Uriel Heyd (Heydt), 26 Temmuz 1913 tarihinde Almanya'nın Köln şehrinde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk ve orta öğretiminin ardından Köln, Münih, Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde beş yıl hukuk ve ekonomi tahsili yaptı. Daha ilk gençlik yıllarında Yakın-Doğu araştırmalarına ilgi duymaya başlayan Heyd, ortaöğretim döneminde iken İbrânice'yi öğrendi ve Filistin'e göç etmeye karar verdi. Bu durum, Uriel Heyd'in genç bir Yahudi olarak, kuvvetli bir dinî ve millî duyguya sahip olduğunu göstermektedir. Heyd, ayrıca üniversitedeki öğrencilik yıllarında, Arapça öğrenmeye başladı.

Heyd, 1934 yılında Kudüs'e göçtü ve orada İbrânî Üniversitesi'nin Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde, Almanya'da iken başladığı şarkiyat tahsiline devam etti. Bu üniversitede kendilerinden ders aldığı kişiler arasında G. Weil, L. A. Mayer ve S. D. Goitein gibi meşhur hocalar bulunmaktadır. Bu hocalardan Prof. Weil ve Mayer'in teşvikleriyle, 1939-1940 öğrenim yılında Türkiye'ye geldi ve İstanbul Üniversitesi'nde Türk tarihi ve edebiyatı hakkında araştırmalarda bulundu.

Heyd, 1940 yılında Kudüs Radyosunun Türk haberleri yayınlarıyla ilgili bültenlerinin önce tercümanlığına, daha sonra da editörlüğüne atandı. 1943 yılında Kudüs'de Jewish Agency'nin Ortadoğu siyasi şubesine, 1946 yılında ise aynı kurumun Londra şubesine tayin edildi. Londra'daki bu görevi sırasında, daha önceden başladığı Ziya Gökalp ile ilgili çalışmasını tamamladı. Londra Üniversitesi'nin The School of Oriental and African Studies (SOAS) bölümünde, Eski ve Orta Farsça, Eski Türkçe ve Urduca dilleri üzerinde

* Gazi Ün. Çorum İlahiyat Fakültesi. E-mail: ferhatkoca@yahoo.com

araştırmalar yaptı. SOAS'ın teklifi üzerine, burada öğrencilere, "XIX. Yüzyıl-da Osmanlı İmparatorluğu" adıyla bir ders verdi.

1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması üzerine diplomatik görev alan Heyd, önce Washington büyükelçiliğinde birinci sekreterlik, daha sonra da Ankara büyükelçiliğinde müsteşarlık yaptı.

1951 yılında diplomatik görevini bırakarak, Kudüs İbrânî Üniversite-si'nde ders vermeye başlayan Heyd, 1959 yılında İslâm tarihi profesörü oldu. 1956-63 yıllarında Kudüs İbrânî Üniversitesi'nin Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapan Heyd, ölümünden kısa bir süre önce de aynı üniversitenin Müslüman Halklar ve Ortadoğu Tarihi Bölümü'nün başkanlığına getirildi.

Heyd, hocalığı sırasında üniversitedeki İslâm, Doğu ve Afrika araştırmalarının gelişmesine önemli katkılarda bulunarak, pek çok yerli ve yabancı ilim adamının dikkatlerini buraya çekti. Ortadoğu, Asya ve Afrika araştırmaları yapan İsrail Müsteşarlar Cemiyeti'nin de aktif bir üyesi olan Heyd, ayrıca *Hamizrah Hehadash*, *Asian and African Studies* ve *Oriental Notes and Studies* adlı dergilerin editörleri arasında yer aldı.

Heyd, 13 Mayıs 1968 tarihinde, mesleğinde çok verimli bir çağda ve henüz 55 yaşında iken, Kudüs'te kalp krizinden öldü.²

B. ESERLERİ

Uriel Heyd'in İngilizce, İbranice ve Türkçe gibi çeşitli dillerde yazılmış pek çok kitap, makale ve ansiklopedi maddesi bulunmaktadır.

1. Kitapları

1. *Dâhir al-'Umar, the Ruler of Galilee in the 18th Century* (Jerusalem: Rubin Mass, 1942), (İbranice). Bu kitapta, XVIII. Asırda Sayda'daki Osmanlı yönetimine isyan ederek, Kuzey Filistin'in Celile bölgesinde özerk bir yönetim kuran, bedevî emîri Zâhir el-Ömer ve onun mücadelesi anlatılmaktadır.

² Uriel Heyd'in hayatı ve eserleri hk.bk. Halil İnalcık, "Prof. Dr. Uriel Heyd", *TTK Belleten*, XXXIII/129 (Ankara 1969), s. 115-16; "The works of Professor Uriel Heyd", *Asian and African Studies*, V (Jerusalem 1969), s. 203-7; Aharon Layish, "Uriel Heyd's Contribution to the study of the legal, religious, cultural, and political history of the Ottoman Empire and Modern Turkey", *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, IX/1 (Oxford 1982), s. 35-54; N. Itzkowitz, "Heyd, Uriel", *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1972-78, VIII, 448; Jacob M. Landau, "Heyd, Uriel", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 1998, XVII, 285-86; Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. ve derleme. Ferhat Koca), Ankara 2002 (Ankara Okulu Yayınları), s. 11-44 (necredenin girişi); Ferhat Koca "Osmanlı ve Türk Tarihçisi Uriel Heyd ve Osmanlı Hukuk Tarihi Üzerine Görüşleri", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batıda İslam Çalışmaları Sempozyumu*, Ankara 2003, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 401-421.

2. *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp* (London, Luzac & Harvill Press, 1950). Heyd, doktora tezini temel alarak hazırladığı bu eserde, modern Türk milliyetçiliğinin merkezî şahsiyetlerinden Ziya Gökalp ve onun İslâm ve laiklik konularındaki görüşlerini incelemektedir. Heyd'in bu kitabı, Kadir Günay tarafından *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (İstanbul 1979, 2002), Cemil Meriç tarafından *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (İstanbul 1980) ve Adem Yalçın tarafından da *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri* (İstanbul 2001) adıyla olmak üzere üç ayrı tercümeyle konu olmuştur.

3. Mahmut Makal, Ha-Klîfâr şellan (Bizim Köy = Our Village), Türkçe'den İbranice'ye tercüme (Tel Aviv; Hakibutz Hameuchad Publishing House, 1951). (İbranice). Bu eser ile Heyd, Türkiye'deki köy ve kırsal hayatını, İsrail ve dünyanın diğer bölgelerinde İbranice okuyan insanlara tanıtmayı amaçlamıştır.

4. *The Modern Middle East as a Subject of Research and Academic Teaching*, (An Inaugural Lecture Delivered at the Hebrew University), (Jerusalem, 1953), 18 s. (İbranice). Modern Ortadoğu konusunda araştırma yapmanın şartları ve zorluklarının anlatıldığı bir açılış dersinin metnidir.

5. *Language Reform in Modern Turkey*, (Oriental Notes and Studies, 5), (Jerusalem: The Israel Oriental Society, 1954, 116 s.). Türk dil reformuyla ilgili tartışmaları anlatan bir eserdir.

6. *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615: A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri* (Oxford: The Clarendon Press, 1960). 1552-1615 tarihleri arasındaki Filistin'le ilgili Osmanlı belgelerini içeren bu eserde, Filistin'in tarihi ile dönemin sosyal, ekonomik, dinî, kültürel, askerî şartları ve Osmanlı diplomasisi, *Mühimme Defterleri*'ndeki belgeler ışığında incelenmektedir.

7. *Studies in Islamic History and Civilisation* (editor), (Scripto Hierosolymitana IX), (Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, 1961). İslâm tarihi ve medeniyeti hakkında dokuz ayrı yazarın makalelerinden meydana gelen bir derlemedir. Bu eser içerisinde, Heyd'in önemli makalelerinden biri olan, "The Ottoman 'Ulemâ and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II" adlı çalışması bulunmaktadır (s. 63-96). Bu makale Sami Erdem tarafından, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Ulemâsı I-IV" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (bk. *Dergah*, VII/80, İstanbul 1996, s. 18-20; VII/81, 15-16; VII/82, 17-19; VII/83, İstanbul 1997, s. 17-19).

8. *Revival of Islam in Modern Turkey* (Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University, 1968). 28 Mart 1968 tarihinde the Eliahu Elath Chair of History of the Muslim Peoples (Turkish and Persian Studies) adlı kürsünün açılışında verilen bir konferans metnidir. Bu metnin tercümesi için bk. Uriel

Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), Ankara 2002 (Ankara Okulu Yayınları), s. 202-220.

9. *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V. L. Ménage) (Oxford: The Clarendon Press, 1973). Heyd bu eserinde, Osmanlı devletinin özellikle Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde ve XVII. Yüzyılın ikinci çeyreğinde tatbik edilen ceza kanunlarını incelemiş, ayrıca genel olarak Osmanlı hukuk sistemi, mahkemeler, davalar ve kanun-nâmeler hakkında genel bilgiler vermiştir.

11. Makaleleri

1. "İslam in Modern Turkey", *Journal of the Royal Central Asian Society*, 34 (July-October 1947), s. 299-308. Bu makalenin tercümesi için bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), s. 189-202.

2. "Zia Gökalp, the Ideologist of Turkish Nationalism", *Hamisrah Hehadash* (Jerusalem), 2 (1950/51), No. 2, s. 108-17 (İbranice).

3. "The Jews of Palestine at the End of the Seventeenth Century, according to Turkish Registers of the Poll-Tax", *Yerushalayim*, 4 (1951/52), s. 173-84 (İbranice).

4. "The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century", *Oriens* (Leiden), 6 (1953), No. 2, s. 299-314. Bu makalenin tercümesi için bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), s. 171-188.

5. "Language Reform in Modern Turkey", *Middle Eastern Affairs*, 4, (1953), No. 12, s. 402-9. Bu makalenin tercümesi için bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), s. 235-242.

6. "Turkish Documents on the Jews of Safed in the Seventeenth Century", *Yerushalayim*, 1954/55, s. 128-35 (İbranice).

7. "Observations on the Religious-Cultural Situation in Iran", *Hamisrah Hehadash* (Jerusalem), 6 (1954/55), No. 1, s. 7-15 (İbranice).

8. "Common Problems of the Revival of the Turkish and Hebrew Languages" *Leshonenu La'am*, 6 (1955), No. 6, s. 9-15; No. 8-9, s. 14-19 (İbranice).

9. "A Turkish Description of the Coast of Palestine in the Early Sixteenth Century", *Israel Exploration Journal* (Jerusalem), 6 (1956), No. 4, s. 201-16, Plates 29-30.

10. "A Turkish Document on Shabetay Tzvi", *Tarbits*, 25 (1956), No.3, s. 337-9. Bu makalenin tercümesi için bk. "Sebetay Sevi İle İlgili Bir Osman-

lı Belgesi" (trc. Cengiz Şişman), *Tarih ve Toplum*, c. XXXVIII, sy. 223, Temmuz 2002, s. 7-10.

11. "The Mühimme Defteri (Register of Decrees): a Major Source for the Study of Ottoman Administration", *Aktendes 24 Internationalen Orientalisten-Kongresses, München, 1957* (Wiesbaden, 1959), s. 389-91. Bu tebliğin tercümesi için bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), s. 167-169.

12. "Cultural Problems in Contemporary Turkey", *Hemizrah Hehadash* (Jerusalem), c. 10 (1960), No. 1-2, s. 7-15 (İbranice).

13. "Cultural Problems of Modern Turkey", *New Outlook* (Tel-Aviv), 3 (1960), No. 8, s. 13-23. Bu makalenin tercümesi için bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* (trc. Ferhat Koca), s. 221-234.

14. "Ritual Murder Accusations in Fifteenth-and Sixteenth-century Turkey", *Sefinoth*, 5 (1960/61), s. 137-49 (İbranice).

15. "Oriental Studies at the Hebrew University", *Hamizrah Hehadash* (Jerusalem), 11 (1961), No. 1-2, s. 1-6 (İbranice).

16. "The Gulf of Aqaba Crisis in the Year 1906", *Elath* (Israel Exploration Society, Jerusalem), 1962/63, s. 194-206 (İbranice).

17. "An Unknown Turkish Treatise by a Jewish Physician under Süleyman the Magnificent", *Eretz-Israel*, Israel Exploration Society (Jerusalem), 7 (1963) (L. A. Mayer Memorial Volume), s. 48-53.

18. "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", *Oriens* (Leiden), 16 (1963), s. 152-70.

19. Turkish Documents on the Rebuilding of Tiberias in the Sixteenth Century", *Sefinoth*, 10 (1965/66), s. 195-210 (İbranice).

20. "Kânûn and Shari'a in Old Ottoman Criminal Justice", *Proceedings of the Israel Academy of Science and Humanities* (Jerusalem), 3 (1967), No. 1, s. 1-18. Aynı makalenin İbrânice'si için bk. Aynı eser, 3 (1968), No. 2, s. 14-26. Bu makalenin Türkçe tercümesi için bk. "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şariat" (Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII, 633-52.

21. "Osmanlı tarihi için İbranice kaynaklar" (Hebrew Sources for Ottoman History), *VI Türk Tarih Kongresi*, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX seri, no. 6) (Ankara, 1967), s. 295-303.

22. "Jerusalem under the Mamluks and the Turks", *Jerusalem Through the Ages* (Twenty-Fifth Annual Meeting of the Israel Exploration Society) (Jerusalem, 1968), s. 193-202 (İbranice).

23. "Historical Consciousness of the Turks - A Modern Muslim People's Search for its Identity", *Awareness of the Past in the Consciousness of the Nations and of the Jewish People* (Lectures Delivered at the Thirteenth Convention of the Historical Society of Israel, December 1967), (Jerusalem, 1969), s. 110-23 (İbranice).

24. "Some Aspects of the Ottoman fetva", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32/1 (1969), s. 35-56. Bu makalenin Türkçe tercümesi için bk. "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezâhürleri" (Fet-hi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları*, IX/1-3, İstanbul 1995, s. 287-317.

25. "The Later Ottoman Empire in Rumelia and Anatolia", *The Cambridge History of İslam* (ed. P. M. Holt), Cambridge: Cambridge University Press, 1970, s. 354-73. Bu makale Kamil Yaşaroğlu tarafından "Rumeli ve Anadolu'da Son Osmanlı Hakimiyeti" adıyla tercüme edilmiştir. Bk. Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 137-156.

26. "The Ottoman Fetva", *Proceedings of the Twenty-Seventh International Congress of Orientalists, Ann Arbor, Michigan, 1967* (Wiesbaden, 1971), s. 217-18.

Ayrıca, Heyd'in *The Encyclopaedia of İslam*'da (New Edition) "Bâb-i Humâyûn" (I, 836-7), "Buyuruldu" (I, 1357), "Djza", II. -Ottoman Penal Law (II, 318-19), "Djurm" (II, 604), "Farman", II. - Ottoman Empire (II, 804-5), "Hamon" (III, 147), "İlmiyye" (E. Kuran ile birlikte), (III, 1152-4); *The Hebrew Encyclopaedia*'da ise "Ankara" (IV, 662), "Bayazid I, II" (VII, 511-13), "Bâqî" (VII, 515), "Bayar, Celal" (VIII, 512), "Gazi" (X, 188), "Jâmî" (X, 201) ve "Dâhir al-Umar" (XI, 765) adlı maddeleri bulunmaktadır.

II. TÜRK HUKUK VE KÜLTÜR TARİHİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Uriel Heyd, yukarıda belirtilen eserlerinin isimlerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı ve Türk tarihi, Osmanlı hukuk kurumları, kanun ve şeriat, Osmanlı ceza hukuku ve tatbikatı, Osmanlı diplomasisi, Osmanlılar dönemi Filistin ve Yahudilerin tarihi, İslâm dünyasının ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye'nin Batılılaşma ve modernizasyon süreci ve ule-mânın bu sürece ilişkin tavır ve yaklaşımları, Türk dil reformu ve bu reforma karşı tepkiler... gibi, haklarında değerlendirme yapabilmek için geniş ve uzun çalışmalar yapmayı gerektiren pek çok konuyla ilgilenmiştir.

Heyd'in Osmanlı hukuk sistemi hakkındaki araştırmalarında ulaştığı fikirlerin genel çerçevesi, onun "Kânûn and Shari'a in Old Ottoman Criminal Justice" adlı makalesinde çizilmektedir. O, bu makalesinde Şer'i Ceza Hukukunun, İslâm ülkelerinde çok fazla tatbiki öneme sahip olmadığını ileri sürerek bunun sebeplerini; şeriatın maddî hukukunun oldukça yeter-siz bulunması, belirlenmiş cezaların sınırlı birtakım suçlar için vazedilmiş

olması ve pek çok suçtan bahsedilmemiş olması şeklinde sayar. Ayrıca o, şer'î hukukta delil ve ispat kurallarının da son derece sınırlı olduğunu, bu sebeple de birçok suçun yeterince cezalandırılmadığını ileri sürer.³

Osmanlı Ceza Hukuku'nun kaynağı meselesinin henüz bütünüyle aydınlığa kavuşturulamadığını iddia eden Heyd, Bizans hukuku ile XIV. Yüzyıl ortalarında Sırp Kralı Stephan Dusan'ın Kânunnâmesinin bazı Osmanlı mâlî ve feodal kanunlarına aksettirilmiş olabileceğini, ancak, çeşitli sebeplerle, para cezaları dışında, bu iktibasların Osmanlı ceza hukukuna hatırı sayılır ölçüde tesir etmediğini belirtir. Buna karşılık Heyd, Osmanlı ceza kanunu kaynaklarının, önceki Türk geleneklerine kadar gitmesini, yazılı lâik hukukun genel kavramlarının ise, Moğol İmparatorluğu hukuku ile onu takip eden Güney İran, Irak ve Doğu Anadolu'daki ülkelerin hukukuna uzanmasını daha çok ihtimal dahilinde görür.⁴

Osmanlı Hükümetinin, ehl-i örf adı verilen icra organlarının, tabii hukuk ve hakkâniyete fazla güvenmiş görünmediklerine işaret eden Heyd, bu sebeple de kadıların mahkemelerde laik hukuk kurallarını tatbik etmelerinin istendiğini ileri sürer.⁵

Osmanlı sultanlarının, özellikle hakkında geçmiş devir fukahâsının ihtilaf ettiği konularda, kadıların hangi dinî hukuku tatbik etmeleri gerektiğine karar verecek kadar yasama alanına müdahalede ileri gittiklerini belirten Uriel Heyd, bu açıdan, Ebüssuûd Efendi gibi en kudretli bir şeyhülislâmın bile, kendi hukukî görüşlerinin mahkemelerde tatbik edilmesini istediğinde, bunları sultana takdim ederek, ondan kadılarına ve ilgili devlet erkanına uygun emirler çıkarmasını talep etmek zorunda kaldığını söyler ve bu durumu da şeyhülislâmın otoritesinin, bazen zannedildiğinden daha da sınırlı olduğu, hatta genel kanaatin aksine, kanunların yürürlüğe girmesi için şeyhülislâmın tasvibine ihtiyaç duyulmadığı, esasen kanunların tek hukukî dayanağının da saray fermanlarında ifade edilen sultanın iradesi olduğu konularındaki görüşlerine delil olarak gösterir ve sonuç olarak Osmanlılar'da kanun ya da kânunnâmelerin önceden tasvipleri alınmak üzere şeyhülislâma takdim edildikleri hususunda herhangi bir delil bulunmadığını ileri sürer. Şu kadar var ki, bazı kanunların çıkarılışını müteakip ve hatta birçok durumlarda, uzun bir müddet sonra, şeyhülislâm veya diğer bir müftî bunların meşruiyetini bir fetva ile teyid ediyordu.⁶

Heyd'e göre, Osmanlılarda kanun ve şeriat ilişkisi konusunda en çok hata yapılan nokta, kanunun ilk bakışta, şeriata nazaran daha müşfik ve daha yumuşak görülmesidir. Halbuki bu, büyük bir yanılgıdır. Osmanlı ceza

³ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat" (trc. Selâhaddin Eroğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, s. 633.

⁴ Uriel Heyd, a.g.m., s. 639.

⁵ Uriel Heyd, a.g.m., s. 640.

⁶ Uriel Heyd, a.g.m., s. 641-642.

kanunnâmelerinin, İslâm hukukunda emredilen recim ve el kesme gibi bazı hudud cezalarının tatbikini sınırlandırma temayülü içerisinde bulunmasının, bu yanlışlığa sebep olduğuna işaret eden Heyd, gerçekte ise, Osmanlı kanun ve kanunnâmelerinin sanıkları cezaya çarptırmaya daha meyyâl olduğunu, bu kanunlarda, hadler dışındaki pek çok suç için ve değişik durumlarda, şeriatla belirlenmiş cezalardan daha şiddetli cezalar verildiğini söyler. Ona göre, Osmanlı kanunlarının suç ve cezaya karşı takındığı aslî tavır, dinî hukukun tavrından çok farklıdır. Suçların dar bir çerçevede tanımlanması, kısa süreli zamaşımaları, kesin ispat halleri, suçlunun ikrah altında hareket etmiş olabileceği ve aktif pişmanlığının dikkate alınması, şahitlikten rücu' hakkının kabulü ve benzeri birçok durumlarda, şeriat, zor karar verme temayülü içerisinde. Halbuki kanun, tam bunun aksi bir tutum sergiler. Maznun hakkında hükme varıp, onu cezalandırmak için her şeyi yapar. Hatta, önceki devirlerdeki mezâlim ve şurta mahkemelerinde olduğu gibi kanun, şeriatın kabul etmediği veya yetersiz gördüğü delilleri bile kabul eder.⁷

Heyd, Osmanlılarda ancak 1839 Gülhâne Hatt-ı Şerîfi'nin çıkarılmasıyla Sultanların her vatandaşın hayatını, mülkiyetini ve şerefini resmen tanıdıklarını, 1851 ve özellikle 1958 tarihli ceza kanunnâmelerinin ise, büyük ölçüde Batılı ceza hukuku kavramlarını yansıttığını söyler. Ne var ki, bütün bu kanunnâmeler, hatta Tanzimat devrinin bütün modern yasama faaliyetleri bile, esas olarak, uzun zamandır süregelen laik Devlet Kanunu çıkarma geleneğinin bir devamıdır ve "kanun" adı verilen bu hukuk sistemi, Osmanlı sultanlarının büyük başarılarından birini teşkil eder.⁸

Uriel Heyd, "Kânûn and Shari'a in Old Ottoman Criminal Justice" adlı meşhur makalesinden sonra, Osmanlı hukuk sistemi ve özellikle ceza hukukuyla ilgili araştırmalarına devam etmiş ve geniş kaynaklara, Osmanlı ferman, sicil ve arşiv malzemeleri gibi pek çok tarihi belgeye dayanan *Studies in Old Ottoman Criminal Law* adlı kitabını kaleme almıştır.

Bu eserin sonuç kısmında Uriel Heyd'in ileri sürdüğü şu görüşler, onun Osmanlı ceza hukuku hakkındaki düşüncelerini özetler niteliktedir:

"Türkçe meşhur bir söze göre, *şerî'atin kesdiği parmak acımasız*, '*şeriat* tarafından kesilen bir parmak acı hissetmez', yani salt cezaya kızılmaz. Bu duygu Osmanlı yetkilileri tarafından *şeriatla* uyum içerisinde verilen ceza ile sınırlandırılmış olmamalıdır. On dokuzuncu asrın birinci yarısının Avrupalı gözlemcileri Osmanlılar arasında çeşitli cezaların haysiyet kırıcı olarak kabul edilmediğini ve cezâen suçlunun bilerek kanunlara karşı gelmekten daha ziyade merhamete konu olduğunu ileri sürerler. Bir cinayetin cezasının ödenmesinden sonra, hiçbir zaman suçlunun veya onun ailesinin şerefine yapılmış kalan ahlâkî kusur yoktur; hatta söylendiğine göre, cezâen idam

⁷ Uriel Heyd, a.g.m., s. 644.

⁸ Uriel Heyd, a.g.m., s. 651-52.

edilmiş birinin oğlu, babasından dolayı malicubiyet duymaz. Gerçekten Hıristiyan mezarlıklarındaki bazı mezar taşları, orada gömülü şahsın kaderini, asılarak idam edilmiş veya başı kesilmiş bir adamın taşa kazınmış figürü ile göstermiştir. Bu davranış suçsuz olanı suçludan ayırmaksızın, halkın Allah'ın iradesine teslimiyeti, takdir-i ilâhî hakkındaki kaderci inançları, ve eski karanlık bir çağın rastgele kök salan despotizmine itaatları ile açıklanmıştır. Şayet bu yorum doğru ise, galiba o, oldukça erken dönemler için geçerli olur.

On altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupalı gözlemciler Osmanlı ceza adaleti idaresinin hızı, etkisi ve hatta âdil oluşu ile etkilenmişler idi. Onların görüşüne göre, Osmanlı ceza adaleti idaresi lehde bir şekilde, Avrupa'daki uzun-samimi bir şekilde konuşturulan ve çok pahalı olan davalar ve mahkemelerle kıyaslanmıştır. Onlar Osmanlı mahkemelerinde bir olayın genellikle tek bir celsede görülmesini şaşkınlıkla not etmişlerdir; orada gereksiz yere prosedürü uzatan avukatlar yok ve 'temyizler nisbeten nâdirdir. Sürat ve yeterli polis metotları ve bütün köy veya mahalle halkının orada işlenmiş herhangi bir cinayet hakkındaki kolektif sorumluluğuyla birlikte, sıklıkla verilen şiddetli ceza, Avrupalı gözlemcilerin gözünde, şaşılabilecek derecede cinayet oranının özellikle şehirlerde düşük olmasının ana sebepleridir.

Ne olursa olsun, Osmanlı ceza adaletinin olumsuz yönleri, gözden kaçırılmamıştır. Onda hayata, kol-bacağa, mal-mülke ve ferdî şeref ve haysiyete cüz'î bir değer verilmiştir. Ceza sıklıkla acele, keyfî ve haddinden fazla zâlimâne olmuştur. Şüphe delil olarak sıkça ihmal edilmiştir.”⁹

Öte yandan Uriel Heyd, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Ulemâsı” adlı makalesinde ise, ulemânın yalnızca Sultanlar ve onların danışmanlarınca girilen yenilikleri desteklemekte yetinmediklerini, bazı âlimlerin Avrupaî çizgideki reformların hazırlanması, teklif edilmesi ve benimsenmesi sürecinde bizzat yer aldıklarını anlatır ve bu faaliyetlere katılan âlimlere örnek olarak Tatarcık Abdullah, Molla Keçecizâde Mehmed İzzet ve Mehmed Es'ad Efendi gibi yenilikçi bilginlerin adlarını sayar. Ne var ki, III. Selim ve II. Mahmud'un Batılılaşmacı reformlarını destekleyen ulemânın tavrının tabîî olarak bütün bilginlerin tipik tavrı olmadığına işaret eden Uriel Heyd, alt tabakadaki birçok ulemânın ise, Avrupaî yeniliklere karşı müfrit düşmanlıklarını sürdürdüklerini ileri sürer.

Heyd'e göre, ulemânın III. Selim ve II. Mahmud'un Batılılaşmacı reformlarına verdiği destek, onların yönetici sınıfla bütünleşmiş olmaları ve güçlü İslâmî karakterini hâlâ muhafaza eden Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki aktif katılımları ışığında anlaşılabilir. Ancak, bütün bunlara rağmen

⁹ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V. L. Ménage), Oxford: The Clarendon Press, 1973, s. 312-313.

men, söz konusu dönemde, ulemânın, bizzat kendileri tarafından desteklenen Batılılaşmacı reformların, sonuçta Osmanlı devlet ve toplumunun İslâmî karakterini yok edeceğini kavramakta yeteri kadar uzakgörüşlü olamamaları ise şaşılacak bir durumdur.¹⁰

Uriel Heyd, "İslam in Modern Turkey" adlı makalesinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan makalenin yazıldığı 1947 yılına kadar geçen sürede, İslâm'ın modern Türkiye'deki serüvenini, kayıp ve kazanımlarını anlatır.

İslâm'ın bugünkü Türkiye'de resmî bir din olarak konumunu kaybettiğini ve güçlü kurumlarının kapatıldığını; dinin, eğitim gibi, bir Devlet fonksiyonu haline getirildiğini söyleyen Uriel Heyd, Türkiye'de dinin son dönemlerdeki yeniden canlanışında, dış faktörler yanında iç faktörlerin de etkin olduğunu belirterek, maddî ve manevî alanlarda yaşanan hızlı batılılaşmanın, Türkiye'de derin bir sosyal ve ahlâkî krize sebep olduğunu ve bugün dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de milliyetçiliğin, karşı karşıya bulunulan bütün iç problemleri yalnız başına çözmeye gücüne sahip bulunmadığına işaret eder. Bu gelişmeler çerçevesinde Heyd, Türkiye'de daha büyük bir demokratik hürriyet döneminin başlamasıyla, İslâm'ın, bu eski iktidar merkezinde, kaybettiği bazı mevzileri yeniden elde edebileceği öngörüsünde bulunur.¹¹

¹⁰ Heyd'in modernleşmeye karşı Osmanlı ulemâsının tavrıyla ilgili burada verilen görüşleri için bk. Uriel Heyd, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Ulemâsı I" (trc. Sami Erdem), *Dergah*, VII/80, İstanbul 1996, s. 18-20; VII/81, s. 15-16; VII/83, İstanbul 1997, s. 17-19.

¹¹ Uriel Heyd, "İslam in Modern Turkey", *Journal of the Royal Central Asian Society*, vol. XXXIV/3-4, July-October, 1947, s. 299-308.